

ЧАДАР – ЛЕДЕНАТА ХИМАЛАЙСКА МАГИСТРАЛА

автор: Николай Генов

(из книгата „Свещени Места по света от Юкатан до Хималая”)

.... хималайското намерение, което планирах да осъществя заедно с приятеля си Герасим Величков се наричаше *Чадар* и щеше да мине по замръзналата река Занскар, в един от най-негостоприемните райони на земята..

.... Герасим Величков, когото всички наричат Джери, е между най-пътуващите българи. Той или скита, или е в състояние “между две пътувания”. Всичко останало в живота му е подчинено на тази главна цел. Многократно е кръстосвал Андите, плавал е с яхта около нос Хорн, обикалял е остров Борнео, архипелага Шпицберген и къде ли не, но за него това бяха дреболии по пътя към следващата цел. Няма друг българин, който като Джери да познава Хималаите и Тибет.

И така на 4 януари 2007 г., в 19,45 ч., въоръжени с по две големи раници, отлетяхме за най-северната част на Индия...

Пристигнахме в Делхи призори ...

За град Ле трябваше да отлетим призори на следващата сутрин. Прекараме нощта на летището като клошари...

Излетяхме от Делхи при температура +30⁰С. Когато час и половина по-късно кацнахме на единственото летище в областта край гр. Ле, термометърът показваше с 50⁰С по-ниско. Доста пагубна амплитуда за неуспелия да се приспособи бързо, защото Ле е разположен поне на 3300 м по-високо от Делхи. При мнозина това побърква сетивата, причинява леко главоболие, а както щяхме да разберем вечерта, и трудно заспиване. В Ладак ни очакваше сух студ, защото въпреки зимата, зърнахме сняг само по планинските върхове.

Погледнато от високо, градчето Ле изглежда като разположено в калдера (голям кратер) на вулкан, пресечен от река Инд, с високи планини от всичките страни. Оскъдната растителност беше само колкото да маркира речното корито. Повечето хора биха определили тукашния пейзаж като пустинен. Навсякъде като малки кубчета бяха разхвърляни къщички, често подредени една върху друга, сякаш неподвластни на земното притегляне. Все пак в тази очевидна оскъдица на равни площи нашият пилот беше успял майсторски да уцели пистата, като преди това направи широк завой и едва не забърса

покрива на един от манастирите, който стърчеше над малък хълм. Видяхме как няколко лами наблюдаваха зяпнали кацането.

След като хунвейбините на Мао Дзъдун и негласно налаганите стандарти за глобализация почти изцяло ликвидираха тибетската цивилизация в родината ѝ, на будистите не им остана друго, освен да нарекат Ладак и съседният му Занскар *Шангри-ла* – името, което дават на всички места, където тя е успяла да оцелее. Преведено от тибетски, то означава Последното райско кътче. Такива са особено затъntenите и недостъпни места от типа на Мустанг, Долпо или Сиким. Някога са били теократични монархии, сега там все още властва северният тибетски клон на будизма. От тях само Бутан съществува и днес като отделна държава благодарение на своята изолация. Предполага се, че скрита някъде в дебрите на Шангри-ла е митичната Шамбала, която безброй смелчаци са търсили, но никой не е успял да намери. Ламите вярват, че там е скрита съкровищницата на най-древната човешка мъдрост.

ИЗ СТАРИТЕ ХИМАЛАЙСКИ КНЯЖЕСТВА

С Джери поотделно сме идвали по няколко пъти в Ладак и Занскар, които сега са в пределите на северния индийски щат Джаму и Кашмир. Но да ги посетиш през зимата, когато туристите са оставили този очарователен свят на коренното му население, е нещо съвсем различно. За двама ни това беше главното предизвикателство. Искяхме да поживеем, макар и месец-два, в жестокия свят на местните хора и да се помъчим да намерим отговор на въпроса какво ги задържа в едни от най-суровите условия, които човек може да си представи.

Иначе до Ле – главното градче на областта Ладак, част от най-размирния щат Джаму и Кашмир, през лятото може да се отиде, освен по въздуха, и по двете шосета. Те минават по труден терен, през шеметни високопланински проходи, достъпни само във времето между юни и октомври. Преди те да бъдат прокарани, през 60-те години на миналия век от кашмирския град Сринагар до Ле по пътеки стигали само кербани, които преодолявали това 400-километрово разстояние за цял месец. Днес за тази част на Кашмир Индия, Пакистан и Китай водят непрекъснати гранични спорове, често прерастващи във войни. Мнозина все още си спомнят първия самолет, кацнал тук през 1973 г. Той така изумил местните хора, че те го помислили за живо същество и първата им работа била за добре дошъл да му поднесат сено.

Изкачихме се в небето над Ле до най-високия от манастирите над града – “Тцепо Гомпа”. Достигнахме манастирската сграда по тясна пътека, вървяща по скално ребро покрай изоставения кралски дворец. От “Тцепо” започваха дългите въжета с навързани по тях хиляди молитвени знаменца. Другите им краища бяха закрепени по околните скали. Наричат флагчетата *тарчок*. Всяко тяхно полюшване е равносилно на произнасянето на молитвата, отпечатана по тях. От силния вятър тарчоците плющяха като пред скъсване. Долу в краката ни беше градът, а далеч пред очите ни – веригата хималайски върхове, с първенеца й Сток Кангри, висок 6153 м. ...Неуморният за приключения Джери си беше наумил през следващата седмица да предприеме опит за негово зимно изкачване, докато аз обикалям и правя снимки из ладакските гомпи.

Подпомагахме медикаментозно нашата аклиматизация с хапчетата “Диамокс”, а на следващия ден предстоеше да направим и една аклиматизационна разходка до Кардунг Ла. “Ла” на местния език значи “проход” и оттам е дошло името на Ладак. В превод означава Долината на проходите.

.... От най-стари времена хората минавали през Ладак на път за Самарканд, Лхаса или Пекин. През този “лунен” пейзаж с гол релеф, по който рядко се срещат никакви растения, е пътувал и Ръорих из мистериозния свят на ламите!

Лами се наричат местните монаси. Тези облечени в червено неуморими духовни труженици ръководят паството по земния му път към нирвана, предпазват го от натрупване на лоша карма и се грижат едва ли не за всичко земно. Подготвителният период, през който ученикът – *таба*, става пълноценен лама, е поне 20 години. Животът на ламите е пълен с чудатости. Казват, че някои от тях можели да бягат непрекъснато дни наред, други летели, трети пробивали черепа си, за да си отворят трето око и да прогледнат за Истината. С медитация могат да натрупват колосални количества енергия и при случай да я използват. Манастирите им, наречени *гомпи*, са се превърнали в огромни културни съкровищници, които пазят безценни произведения на изкуствата, историята и културата. Само *Канджурът* – тяхната Библия, се състои от 108 тома, всеки с по 1083 страници! Задължително е всяко семейство, което изповядва тибетския будизъм, да даде поне едно от децата си за монах.

През Ладак река Инд с мъка провира водите си през каменната планинска прегръдка. Край бреговете й са малките нивички, в които през лятото е единствената в тази немалка територия зеленина. Ладак е истинска пустиня, в която дъждовете са по-редки дори от Сахара. Студът е сух и през повечето време грее слънце. Изглежда невероятно, че температурата нерядко пада под минус тридесет.

Настанихме се в голямата стая на една частна къща, което за местните стандарти на оскъдна топлина съвсем не беше предимство, камо ли пък широките ѝ, превъзходни за летния сезон прозорци. Щяхме да “окършваме въздуха”, както някога баба ми обичаше да определя несполучливите опити за затопляне с газова печка, и да се храним при домакините.

Докато през лятото Ле направо ври от хора, зимният сезон предлага на местните доста спартански живот в условия на разреден въздух, вятър и студ. В Ле предстоеше да наемем водач и носачи, да се снабдим с храна, гориво и да уредим нашия превоз до водослива на реките Инд и Занскар – на около 60 км ...

За да пестят топлина, местните хора спят в кухнните си, където гори единствената печка. Никой от обитателите не сваля шапката и дебелото си яке или традиционното дълго вълнено палто *конче*, привързано на кръста с шала *скерак*. Много жени връзват на гърба си не само навън, но и вкъщи и *локзен* – овча или козя кожа с козината навътре.

По правило, важащо за всичките някогашни хималайски княжества, представителите на двата пола там се различават, освен по редките бради на мъжете, и по плитките. Възрастните мъже имат само една, а жените – две. В съседната на отопляемата стая в тази част на света “на топло” живеят яковете и овцете на фамилията. Ако само за една нощ ги оставят навън, студът ще ги убие. Пак по същите съображения под дюшеците са наредени и зеленчуците за зимата: моркови, картофи и ряпа.

... Тук все още съществува многомъжество, което специалистите наричат *полиандрия*. Според тази стара традиция у хималайските народи, където обработваемата земя е оскъдна, за да не разделя семейния имот, бащата го завещава на първородния син, който след женитбата си го притежава заедно с братята си. Точно тъй – “по братски” – разделят и любовта на общата си съпруга. Децата в този брак също са общи. Те наричат “татко” старшия от братята, а другите се задоволяват да са чичовци! Станцин е имала трима бащи. И тримата загинали в една ужасна буря, връхлетяла кервана им за Тибет.

На пазара Чанггали в центъра на Ле, въпреки студа, бяха насядали по земята жени и продаваха най-вече зеленчуци. Не липсваха, разбира се, и кичозни стоки, донесени от вътрешността на Индия. Преди прокарването на шосето, по което днес идват през лятото провизиите, хората тук са се хранели изключително с *цампа* – брашно от печени ечемични зърна. Яде се разбъркано с подсолена вода. Момо, тукпа, кокта и още няколко тестени ястия са единствените, които се предлагат. Пробвахме и местните напитки – резливата слабоалкохолна ечемична бира *чанг* и ракията *ракши* или *арак*.

В Ладак най-интересни са будистките манастири. Будизмът бил възприет като главна религия тук през X в. и тогава били поставени основите на 108-те гомпи, които впоследствие били многократно престроявани. Но Златният век за Ладак започнал през 1533 г. Тогава кралят Соянг Намгял обединил голяма област с център днешната столица Ле. Огромните манастири са градени по неведом начин на труднодостъпни места. Обикновено имат голям вътрешен двор. В долната им част са монашеските килии, повечето от които с малки прозорци. Лабиринт от каменни стълби отвежда към залата за молитви *дукханг* и до къщата на Бог – *лаканг*, или главния храм.

... След средата на март от Ладак в Занскар или обратно може да се отиде и през проходите Шинго (5100 м) и Пенси (4400 м). Тогава обаче щеше да се наложи да ходим само нощем, когато снегът е твърд и опасностите от лавини – по-малки. Сега, когато всичко беше затрупано с дебел сняг, и дума не можеше да става за подобен преход. През месеците януари и февруари единственият ни път беше по реката.

В Занскар обичат да казват: “Чадар е добър, когато е дебел поне колкото козе ребро”. В някои азиатски страни думата *чадар* значи “покривало”. Очевидно пък в нашия случай *чадар* беше сковалият реката лед, на който е кръстен преходът. Някога по него най-често са се придвижвали ламите, защото по това време останалото население е предпочитало да си стои по домовете. Направо ме побиваха тръпки, когато видех как божиите служители ходят със своите обувки от плъст, на които – вместо подметки – бяха зашили слой кожа. Освен че тя не изолираше от студа, както подметките на хималайските ни обувки, се хлъзгаше неописуемо. Да не говорим, че ламите нямаха спални чували, а спяха, свити на кравай, увити в червените си шалове. И колкото и странно да звучи, тези хора винаги бяха така усмихнати, сякаш се изтягаха под горещото слънце на морския бряг.

Явно бяха необходими специални умения, защото само жителите на Занскар се наемаха да бъдат водачи или носачи по пътните артерии на заледените реки.

ПРАЗНИКЪТ СПИТУК ГУСТОР

Всяка година епопеите по Чадар започват, след като в манастира “Спитук” край Ле се проведе двудневният празник Спитук Густор. В буквален превод името му значи Жертвоприношение на двадесет и деветия ден. Това е един от големите религиозни празници в Ладак и се празнува ежегодно в три местни гомпи: “Спитук”, “Тиксе” и “Карша”, но по различно време. Всъщност Чадар започва след пицната церемония в “Спитук”.

Днес, въпреки че много малка част от индийците изповядват будистката религия, или учението на принц Сидхарта Гаутама, когото по-късно нарекли Буда (Просветления), мнозина по света го приемат като най-големия индийски принос в азиатската култура. Дванадесет века след като Буда постигнал нирвана, будизмът успял да намери убежище от ударите на възродилата се хиндуистка религия и мюсюлманската инвазия сред мощната верига на Хималаите. По тези места тогава съществували шамански култове, обединени под общото име *бонпо*. Постепенното еклектично смесване на двете вярвания образува днешния тибетски, или северен, будизъм.

В “Спитук” се оказахме участници в невероятно пъстър карнавал. Личеше, че много от посетителите, залели цялата околност, са дошли отдалеч. Най-отгоре върху няколкото ката топли дрехи те бяха сложили празнични одежди. Мнозина държаха в ръце молитвени мелници, които въртяха по посока на часовниковата стрелка. В цилиндричните им тела са навити свитъци с молитвени текстове и въртенето им е равносилно на произнасянето им. По вратовете на мъже и жени видяхме всевъзможни талисмани. Най-могъщ от тях е камъкът *зи*, считан за живо същество. Зърнахме го сред хиляди тюркоази и корали. Някои от хората бяха насядали по ръба на манастирския покрив или се мъчеха да проврат глави през многобройните прозорци на гомпата, откъдето струеше ароматът на запалените вътре благовония. На голямата стена над двора тържествено беше окачена огромна икона от плат – *танка*. Началото се забави, но у никого от хилядите чакащи не забелязахме проява на нетърпение. Потопени в голямото удоволствие да наблюдаваме живописния паноптикум, не бързахме и ние.

Най-после необикновено дълги (по няколко метра) медни рогове, тропети и всевъзможни свирки, чинели, звънци и барабани дадоха началото на церемонията. На групи в двора слязоха танцьори с огромни маски от папиемаше, олицетворяващи божествата пазители. Някои изглеждаха гротескно, други бяха направо ужасяващи. Ламите, които не танцуваха, наблюдаваха зрелището, поклащайки достолепно в такт празничните си шапки *гомбжа*, които приличат на жълти петльови гребени. Определено място в танците има символът на злото (*сторма*). То винаги бива убивано, намушкано с дълги ножове и саби. Олицетворяващият го ритуален хляб веднага след танца се раздробява от водача на танцовите групи и се раздава на присъстващите. Тази церемония, наречена *аргхам* (убийство), символизира разрушаването на всички форми на злото. В повечето случаи с него се олицетворява тибетският крал вероотстъпник Лангдарма, царувал през IX в. Кулминация в сюжета на танцовата драма, която се разиграва пред очите ни, беше неговото назидателно убийство, ознаменувано от участници и зрители с

мощно скандиране с пълно гърло. Общо взето, репертоарът на танцуващите групи монаси се повтаря или поне на нас, които не познаваме богатия език на жестовете им, ни се струваше така. С интерес наблюдавахме ламите ученици, доведени тук от своя учител на порядъчна възраст, чийто авторитет беше безспорен, защото при всяко минаване покрай него момчетата навеждаха почитително глави. Успяхме обаче да проумеем, че сюжетът, който се разгръща по време на празника, разкрива и символичната победа над човешкото его, което подхранва нетолерантността, завистта, гнева и егоизма. Тоест корените на злото. Така неусетно в двата дни на Спитук Густор добихме представа за моралните опори на будисткия светоглед и започнахме да разбираме защо тези хора упорстват да обитават своя суров свят без мисъл за преселване в по-богати земи с по-привлекателен климат.

Сутринта на втория ден от празника всички ламы излязоха на манастирския двор, за да благословят дошлите. Всички налични рогове и барабани свиреха и биеха в един глас в продължение на над половин час. Повечето ламы бяха като изпаднали в транс и не забелязваха студа. Бяха свалили връхните си дрехи и шалове и голите им ръце в минус петнайсетградусовия студ бяха гледка, от която ни побиваха тръпки. Гледка колоритна и величествена. Мислено се молах апаратът ми да не замръзне, та да мога да снимам докрай.

За съжаление един млад мъж от двата екипа италианци, които като нас трябваше да тръгнат по Чадар на следващия ден, се подхлъзна и извърши четиридесетметров полет с фатален край от покрива на гомпата. Както разбрахме по-късно, неговите приятели, покрусени от загубата, се бяха отказали от прехода.

Тази сутрин трябваше да тръгваме. Докато си миех лицето, четката ми за зъби замръзна. Занапред дни наред за лукс като този нямаше и да мечтая. После нашият водач Спалгон дойде да ни вземе с джип, в който върху багажа и храната се бяха тръшнали тримата ни носачи Ширап, Рикзин и Урген. Те бяха занскарци, дошли специално от Падум, за да ни преведат по леда. След 2–3-часово друсане, през които изминахме около 70 км, нашият Ноев ковчег пристигна в селцето Ниму, където се сливат реките Занскар и Инд. Оттук по изровено и тревожно лъкатушещо над пропастите шосе трябваше да минем още десетина километра до Чилинг – малкото село, което се смята за старт на прехода Чадар. Оттам започваше нашият път по леда до Падум, дълъг около 150 км, които трябваше да изминем за седмица.

ПО ПЪТЯ НА ЛАМИТЕ

На тази стартова точка се бяха събрали двайсетина носачи и техните клиенти, които като нас искаха да премерят сили с леденото трасе. Според Спалгон, средно по петдесетина чужденци преминават годишно през Чадар. Цареше напрегнато оживление, което отдадох на предстартовата треска. После една по една групите тръгнаха. Носачите влачеха по леда големите денкове върху малки самоделни шейнички, които при нужда се превръщаха в самари, които те ловко мятаха на гръб, преди да тръгнат нагоре по склона, когато се налагаше да се заобиколи някой разтопен бързей или вир.

Колкото и да е странно, при това пътуване научих, че освен от топлото, ледът се пука и от студа. От налягането речната вода го издуваше и със зловещ тътен и пукот го разкъсваше. Тогава бързата река излизаше на повърхността по пукнатините и въпреки острия студ, успяваше – макар и за кратко – да разтопи някои участъци. На места, където стените на огромния каньон ставаха отвесни и не можеше да се върви, миналите преди нас бяха забили жезла в скалните пукнатини, по които, макар и бавно, напредвахме.

Носачите бяха въоръжени с големи тояги и преди да стъпят някъде, удряха с тях леда. По издавания звук се ориентираха за здравината му. Освен това и създаваха ритъма, с който групите ходеха. Това ми напомни за камертоните, с които музикантите настройват инструментите си.

Слънцето се изгуби към 14 ч. и се възцари пронизващ студ – най-голямото тукашно изпитание за опитващото се да му противостои човешко тяло. Ние бяхме ходили няколко часа и вече успяхме да усвоим придвижването с плъзгащи се по леда стъпки, опипващи терена. До този момент бях падал поне 50 пъти на твърдия като стъкло лед. Той менеше цвета си от бял, през сив, зелен и син, до кафяв или почти черен. На места ставаше прозрачен като стъкло и можехме ясно да видим замръзналите в него мехури въздух. Формите им бяха най-различни и двамата в началото се забавлявахме да ги фотографираме, докато разбяхме, че сме изостанали от носачите. И все пак със задоволство отбелязахме, че темпото ни на придвижване е доста по-добро от това на италианците, които успяхме да задминем.

Първият ни лагер беше малък подмол на десетина метра над ледената река. Носачите успяха да намерят дърва и да запалят огън. Всъщност това бяха корени, домъкнати от бързеите. Тримата ни нови приятели успяваха да ги надушат безпогрешно и ловко ги измъкнаха измежду скалите. Като водач на групата, Спалгон считаше, че е под достойнството му да се включи в домакинските дела. Той дори беше оставил малката си раница с личен багаж на носачите. Това първоначално ни подразни, но после решихме, че не е уместно да се бъркаме в правила, които тук, изглежда, са установени отколе. Пък и

ако носачите вземеха да командват, щеше да замирише на разпасана компания или на комунизъм.

В т.нар. “пещера” вече гореше пушещ огън, от който очите ни сълзяха, но поне отпред се топлехме. Пиехме чай след чай, който после сменихме с *тукпа* – доста ароматна супа също от чай, с масло или лой от як, цампа и парчета от размитото, изключително твърдо местно сирене *чура*. Тукпата е едно от главните ястия на хималайците. Спалгон великодушно беше дал да изсипят в нашата и някаква рибна консерва, по-скоро като жест на побратимяване между тибетската и европейската цивилизация, отколкото за да подобри вкусовите ѝ качества. От студа и ходенето бяхме огладнели като карпатски вълци.

Носачите със смях и жестове ни показаха, че при тукпата главно правило е да се изядат три паници. От лютивината ѝ вече се чувствахме толкова загрели, че поне за час никой нямаше да усети студа.

Второто ядене, от което предстоеше да ни втръсне по Чадар, беше *далбадът* – смесен гол ориз с яхния от леща, които приятелите ни готвеха с виртуозна бързина в тенджерата под налягане. Заради голямата надморска височина, където водата завира при по-ниска температура, готвенето без такава тенджера щеше да е доста по-неефективно.

Когато Спалгон извади шише *ракии* – слаба по градус и мътна на вид ечемична ракия, усетихме помежду си оная мъжка, здрава връзка, която би могла да побратими дори ескимос с негър. Започнаха дълги разкази, всички с удоволствие се забавляваха на гърба на Урген заради общата съпруга, която той делеше с братята си. Най-вече приказките се въртяха около това от кого точно са децата им. Всички много се смяха, когато го разпитвахме за този странен обичай. Учудването ни много забавляваше нашите домакини. Носачите ни бяха на възраст около четиридесетте и всеки имаше по 4 деца. Оказа се, че само Урген е напускал пределите на старите високопланински княжества. Като дете родителите му го водили на поклонение при Далай Лама в индийския град Дарамсала и после до родното място на Буда край Лумбини, на индийско-непалската граница. Беше добър и незлобив по характер, необикновено жертвоготовен. Очевидно имаше вроден страх от височината и през цялото време, когато ходехме високо над реката, краката му трепереха под тежкия багаж. Въпреки това не щадеше сили и при всяка възможност се стремеше да е полезен с нещо. Това се отнасяше и за останалите. При трудните и опасни преминавания се включваше и Спалгон. Винаги съм изпитвал дълбоко преклонение пред взаимопомощта между хората, които живеят при трудни условия. Спалгон беше завършил инженерство в университета на зимната столица на щата Джаму и Кашмир – град Джаму.

Преди да заспим, дълго се наслаждавахме на едрите звезди през диагоналната моравосиня цепнатина на каньона, от която, както би казал Г. П. Стаматов, “луната надничаше като стара сводница”. Помъчих се да опиша деня в дневника си, обаче химикалката замръзна, а молив така и не открих, и бързо се отказах. Скоро всички спяхме дълбоко, потънали в спалните си чували...

Занапред предстоеше да ставаме по тъмно. Следваше палене на огъня и обилна закуска също от чай и отново тукпа. Тъй като по природа съм доста припрян, пръв бях стегнал багажа си. Казах на Спалгон, че ще тръгна малко преди групата и някъде ще спра да снимам и да ги изчакам. Този мой опит обаче съвсем скоро завърши безуспешно, защото още при първите стъпки пробих леда и успях да джапна във водата до колене. Обувките и панталонът ми веднага замръзнаха и тогава получих първия урок на Чадар. Според Спалгон, тъй като времето беше меко – някъде само около минус 15 градуса, нямаше нужда да се пали огън, за да се изсуша, но преди всяка моя стъпка трябваше по два пъти да свивам пръстите на краката си, за да не замръзнат. Ако упорствах така, до довечера щях да съм сух. Така и стана! Колкото и да не ми се вярваше, за около час топлината успя да се върне в краката ми.

Чадар е по-скоро полярна експедиция, отколкото планинска авантюра. Той е традиционният търговски път в страната на ламите поне от десет века. Често излъсканата до блясък пътека минаваше само на сантиметри от опасните бързеи. По правилото на всеобщата гадост, точно по тези места ледът беше наклонен и опасно влечеше към пенещия се бързей, в който паднеш ли, водата за секунди ще те увлече фатално в прегръдките си. Тоест излизане нямаше.

Когато по-големи участъци бяха разтопени, се налагаше да правим дълги обходи високо в стръмните сипеи, по някоя от стените на каньона. Те често минаваха на 50–60 м над нивото на реката и за да не политнем надолу, трябваше да сваляме ръкавиците си и да забиваме издраните си и премръзнали ръце в чакъла. При едно такова доста рисковано преминаване срещнахме три местни жени. Нещо издаваше странни звуци в раницата на едната. Когато я отвори, изумени, видяхме вътре бебе. Разбрахме, че петмесечното мъниче е болно и това е единственият начин да го пренесат до една болница в Ладак.

На четвъртия ден близо до лагера Ниярак Пулу минахме покрай единственото голямо дърво, което щяхме да видим и в двете посоки на Чадар. При него е границата между Ладак и Занскар. Урген ритуално откъсна парченца от окачените по него молитвени флагчета и ни ги окачи на дрехите. Така бяхме приветствани с “добре дошли” в родния му Занскар.

Ако XX век е докоснал Ладак съвсем леко, за Занскар с пълно право може да се каже, че живее в XIX в. Пътуването дотук е истинско пътешествие назад във времето. Заради недостъпността на родината си десетте хиляди занскарци живеят доста встрани от нашето съвремие. Тях дори не ги е грижа какво става по останалата част на земята. Тук световната техническа революция се свежда до печка, която гори, без да пуши, ветроупорен фенер и примитивно радио на батерии. Единствено в някога славната му и древна столица Падум – днес малко и невзрачно градче с не повече от хиляда души население, и близкото до него Карша, разположено в основата на построен в скалите манастир, има електрически генератори. Но и те работят само по 2–3 часа вечер, и то нередовно. Тогава сред шум и мирис на нафта мижавите крушки светят едва ли не със скърцане и светът оживява. Спре ли токът, всеки знае, че това е сигнал за лягане.

Занскар не е нищо повече от две реки и три долини, разположени в най-отдалечения ъгъл на един особено студен район. На изток и запад от това изолирано зад високи проходи място сурови, по-второстепенни планински била свързват Занскарската верига с Главния хималайски хребет и го правят да изглежда като висяща градина. Освен Земя на белия котел, наричат го още Родина на черните вълци или Ледена тундра. Това е и земята на снежния леопард. Този рядко срещан животински вид е застрашен от изчезване. Всъщност не съжаляваме много, че не го срещнахме по пътя...

През двата си сезона Занскар има най-капризния климат на земята. Зимата е особено тежка: температурите варират между минус 20–минус 35 градуса. Дълбоко замръзнали, богатите на златен пясък реки тогава стават единствените пътни артерии, защото проходите са затрупани. Често дори през лятото природата осъмва в бяло. През осемдесетте години Джери бил тук на трекинг и посред лято се разразила буря с обилен снеговалеж. Движението било парализирано и двацетината трекари успели да намерят убежище в малка пещера, където прекарали цяла седмица. За нещастие един от водачите загинал заедно с голяма част от конете...

Въпреки неприветливите условия за живот, Занскарското княжество било основано през 930 г. Сиреч, 136 години преди Англия да бъде покорена от норманския херцог Вилхелм Завоевателя. През цялата си история Страната на ледовете и бурите формално е била зависима от Тибет, но заради трудния достъп винаги си е оставала автономна. По всички стандарти е била миниатюрно княжество. На час път пеша от центъра на Падум са стръмните хималайски скатове. Равнините никъде не са по-широки от 15–20 км. Земята осигурява и основната храна – цампата, за която дори и гарнитурата от лук се счита за лукс.

Всичко останало жителите на Занскар получават от яковете или кръстоската им с крави, която се нарича *дзо*. Тези кротки животни изглеждаха като извънземни с дебелите си кожуси и подсилваха усещането, че сме попаднали сякаш на друга планета. Те осигуряват мляко, масло, сирене, месо, вълна, от която се усукват въжета и се плетат дрехи, кожа... и почти единственото гориво за печките. Виждахме тези популярни “брикети” да се сушат, налепени по всички стени и покриви, наред с калъпи от споменатото сирене *чура*, което според нас с пълна сила би могло да служи като еталон за твърдост. Местните хора толкова обичаха своите животни, че когато минаваха покрай тях и не бяха заети с някоя бърза работа, ги обикаляха уважително, както правеха това, щом като минеха покрай някоя от светините си.

Занскарците, както и ладакците, обичат да нанизват на поясите си огромни допотопни ключове. Те са по-скоро талисмани, защото никога не чухме из тези места за кражби. Всъщност най-ценното, което може да примами един крадец в местните домове, са мазните мехове, пълни с масло от як. Но те разпръскват такъв аромат, че не биха могли да се потулят в някое тъмно къоше и да останат незабелязани, сиреч непомирисани.

По време на пътуването неведнъж наблюдавахме как с бучка от това масло нашите домакини дълго разбъркваха соления чай и така получаваха единствената си енергийна напитка, скупчени около огъня.

Първите европейци, попаднали в Занскар, били Диего д'Алмедия – португалски търговец, пътувал в Хималаите през 1600–1602 г., йезуитът Тсапанга – през 1745 г., и англичанинът Уилям Мокрофта – през 1820 г. Общо написаното и от тримата за малкото княжество не надхвърля и страница. Най-сериозното изследване за Занскар и до днес е направеното от маджарския пътешественик Александър Ксома де Къорош, който прекарал тук две години (1825–1827 г.).

И в Занскар най-впечатляващи са манастирите. “Карша” бил най-главният и най-богатият манастир в княжеството. И днес притежава много земя и стада, а магазинът му е пълен със стока. Прилича на малък град със сградите си, подредени отвесно нагоре над мястото, където се сливат реките Дода и Царап. Пътят към главния му храм минава покрай килиите на стоте монаси. С обслужването на гомпата се занимават и още толкова наемни работници от съседните села. Те обработват и земята на обителта, защото е известно, че будисткото духовенство не гледа на земеделието като на достойно занятие.

В “Бардан Гомпа” се любувахме на огромна статуя на Буда. Главният – тулку ламата, се зае да ни обясни безкрайно сложната тибетска медицина *амчи*, на която днес се приписват чудеса. Според нея болестите по земята са 404. От тях 101 минават без лечение,

101 се побеждават с лекарства, 101 – с молитви и заклинания. А последните 101 от тях изобщо не се лекуват. При такава постановка не ни беше чудно, че в цялата област имаше само един лекар, завършил западна медицина.

В Занскар няма нищо по-красиво, но и по-трудно за свикналите с всекидневни удобства хора, от продължителните преходи. Пътеките вървят по въжени мостове над бушуващи реки, през проходи, пресекли синьото планинско небе. Често стада якове или кози преминават по едва закрепените на отвесните зъбери пътеки от грижливо подредени камъни. Малко невнимание – и всичко може да рухне в пропастта. Всеки следи внимателно състоянието на пътеките и при най-малко разрушение без двоумение се заема с оправянето му, защото иначе цели райони може да останат без връзка със света. Но тези трудности бледнеят пред суровите условия на зимния преход между бившите княжества.

Първите ми впечатления бяха, че Занскар е ужасен. За разлика от Ладак, снегът беше дълбок и бе много по-студено. Нощта, прекарана в Ниярак, беше нетърпимо ледена. Пулу се наричаше каменната къща без прозорци, с много нисък таван. Когато вътре горяха два огъня, едва се дишаше. Затова с Джери предпочетохме да спим навън. Какъв ти сън, цялата нощ броихме едрите звезди над главите си в процепа на каньона. От време на време отгоре се откъсваха и падаха камъни. Сутринта пихме чай след чай. Всеки опит да се пие вода направо от реката води до остра кашлица, затова никой от нашите занскарци не си и помисляше да го прави. Те знаеха, че човешкото гърло е уязвимо в такива студове, и затова рядко сваляха и маските от лицата си.

Времето беше ясно и студено. За Чадар това значи хубаво. Поне нямаше да се налага да се катерим и да правим обходи, защото ледът се беше стегнал. Удрых го с щеките си и той издаваше мелодични звуци, които някой по-музикален би могъл да нотира. Вървахме съвсем на ръба над опасен бързей. След няколко драматични преминавания “на косъм” започна най-тесното място по пътя ни, наречено Лама. В тази теснина, притисната от стените на каньона, беше толкова студено, че дори ме обзе предателската мисъл да се откажа и да се върна. Моят скорошен инфаркт понякога си казваше думата и усещах как ме полазват мравки и сърцето ми започва да бие като лудо. За щастие бързо успях да прогоня пораженческата мисъл и от това се чувствах горд. Всеки, който е чувствал колко велико занимание е да дърпаш дявола за опашката, може да ме разбере. Все пак алтернативата беше у дома по цял ден на диванче пред телевизора. Сетих се за големия писател сър Артър Кларк (Бог да го прости), на когото имах щастието да гостувам в Коломбо. Той казваше в знаменитите си “Профили на бъдещето”, че “които боговете искат да погубят, отначало им дават телевизори”.

Каньонът се стесни и двете му стени почти се допираха. Оставаха им само десетина метра. Почти километър вървахме през тази теснина. Вътре течението се беше усилило чувствително и духаше като през дюза. После за награда излязохме в участък с приказно красива природа, която сетивата ни възприемаха бавно и нерешително, притъпени от свирепия студ.

Преди да стигнем нашия четвърти лагер Царакдо – според носачите най-студеното място на Занскар, – прекарахме една нощ в лагера при пещерата Гялпо, или Кралската. Като внесе уточнението, че дори кралете на Занскар не са имали друг начин да се движат из кралството през зимата, освен по Чадар, Спалгон ни разказа легендата за това място. Някога кралят, придружен от готвача и водача си, спрял да ношува тук. Обаче ледът се стопил и бързеите блокирали групата дни наред в лагера. Когато свършили храната си, кралят решил, че не им остава нищо друго, освен да изядат своя готвач. Вече точели ножовете си за кървавото пиршество, когато готвачът взел да се моли толкова горещо на боговете, че те веднага му се притекли на помощ. Ледът се втвърдил и групата вече можела да продължи своя път...

Вървахме към Царакдо и по моя преценка живачният стълб в термометъра се спускаше като луд надолу. Беше минус 40 градуса, но от вятъра температурата се чувстваше доста по-ниска. Утехата беше, че заради студа нямаше да има нито лавини, нито разтопени участъци и щяхме да се движим бързо...

Последните два-три часа вървахме през посиняла от липсата на слънце местност. За тази синина допринасяха както цветът на сковалия всичко лед, така и бавно гаснещата светлина на небето. Вече бяхме свикнали с реката до нас и почти не обръщаме внимание дали е кротко бърза, живо бърза, весело бърза или буйно ревяща. И ето че се озовахме до един бързей, който трябваше да прегазим. Ридзин и Шарап навиха крачоли и великодушно предложиха да ни пренесат на гръб. Мисълта да тръшна стоте си килограма и раницата върху хилавия, макар и жилав носач, беше под моето достойнство и моментално отхвърлих предложението. Не съм се съмнявал дори за минута, че така ще постъпи и Джери. Когато преминахме благополучно, и двамата чувствахме нарасналото уважение, което постепенно изграждахме у носачите. Но вместо да издуя гордо гърди, прихнах да се смея, припомняйки си съветска опера по “Повест за истинския човек”, в която хорът на хирурзите пеел зловещ припев над леглото на болния с измръзнали нозе: „Надо резать, надо резать!”.

Наблюдавах пред себе си занскарците. Те от деца имаха усета да намират в рискованата обстановка мястото, където опасността е най-малка. Така както ескимосите откриват своята пъртина, а сахарските туареги – верния път сред дюните на пустинята.

Пещерата Царакдо – единствената от тази част на пътя, където можеше да се преспи, беше толкова тясна, че тримата носачи предпочетоха да спят, набутани като сардели, в тясна скална цепнатина наблизо. Дори олиото ни се беше сгъстило от студа. Спалгон великодушно подсили вечерята, като пусна във врящата тукпа две шепи якша – месо от як с цвят и вид на парче мумия, които обаче успяха да развеселят тягостната замръзнала атмосфера с аромата си.

Сърбахме врялата течност, а топящият се лед от брадите, косите и мръсните ни от сажди лица се стичаше на кални вади по дрехите ни. Чак сега усетих, че раните от студа започват да болят.

Постлали бяхме чувалите си върху слой от прах и сажди. Отдавна вече не отдавахме значение на хигиената. Вечер съзнанието възпроизвеждаше мисли от изминалия ден – и най-вече тази да не се подхлъзнеш и паднеш в проклетия бързей. Те ни държаха будни, докато не подеждат приспивателното. Предвидливо пяхнах в спалния си чувал пълна с вряла вода алуминиева бутилка, за да не ми замръзнат краката. Направо не ми се вярваше, че някога ще се събудим.

Отворихме очи на сутринта, премръзнали и изтощени от студа. Това беше най-студената нощ в живота ми. Без да се мотаем, тръгнахме нагоре по стръмния склон. Разбира се, пъртина нямаше и газехме сняг до кръста. От Царакдо до Падум оставаха още 40 километра, или 2 дни ходене. И все пак приближавахме и мисълта за топла къща ни окриляше. Слава богу, все още не знаехме, че в стаята на Спалгоновия дом, където щяхме да спим, от месец живачният стълб не се беше качвал над нулата...

Макар такава температура да изглеждаше примамлива на фона на студа в Царакдо, стаята в Падум беше разочарование за нас. Вода нямаше поради опасността тръби и канали да замръзнат и се спукат. Вечеряхме с домакините. Предложиха ни местния специалитет *момо* – нещо като пелмени. Течността, в която ги бяха варили, ни сипаха като супа. Така я бяха подлютили, че можеше да съживи и мъртвец.

Следващия ден се отправихме към намиращия се на 2 часа път манастир “Карша”. Той е най-големият и главният в Занскар, а чичото на Спалгон – лама Унгал – е вторият по ранг сред монасите. Върховният е самият брат на Далай Лама, който обаче не живееше тук...

Сякаш цялото село се беше събрало на припек до голяма къща в основата на манастира. Мъжете бяха брадясали, а жените, дори и не съвсем прилежно измити, бяха накичени с тюркоазени и коралови гердани. Наблизо учителят беше изкарал учениците също да учат на припек. Програмата им е трудна, защото учат едновременно своя език, хинди и английски, което означава и три различни азбуки.

След службата в манастира лама Унгал ни покани на гости. Обитаваха две малки стаички с превъзходен изглед към планината в една от малките, подобни на кубчета монашески къщици, построени една над друга в манастира. Монасите обикновено дават обет за безбрачие и едва ли женски крак някога е стъпвал тук. На главно място в центъра на стаята – с предназначение на работен кабинет за важни астрологически занимания, кухня, спалня и гостна – беше малката печка, запалена с изсушен животински тор.

ВРЪЩАНЕТО

Най-лошото по Чадар е, че когато стигнеш до града, не можеш напълно да отпуснеш сърцето си и да се радваш на достигнатата “цивилизация”: предстои да изживееш студа, умората, рисковете отново по обратния път. На връщане прекарахме една нощ в Дълбоката пещера. Според Спалгон, в нея могат да пренощуват 70 души. Тъкмо мислехме, че тази вечер ще сме сами, пристигнаха пет, както усетихме, високопоставени особи. Сред тях бяха единственият дипломиран лекар в Занскар и шефът на полицията. Придружаваха ги техен приятел студент и двама носачи. От лекаря разбрахме, че всяко от малките села в Занскар се обслужва от фелдшер. Той негодуваше, че местните хора все още предпочитат традиционната тибетска медицина. Полицаят пътуваше с лекаря за компания и да си пообиколи вилаета, тъй като престъпленията са рядкост в Занскар.

Тъкмо се бяхме зарадвали, че състоянието на реката е добро, и положението започна да се влошава. Редуваха се дълги разтопени участъци, които ни вземаха здравето. Трябваше да ги обикаляме с дълги, тягостни изкачвания. Това често изцеждаше силите ни до краен предел. На места там, където условията позволяваха, направо газехме във водата.

На следващата сутрин след рисковано преминаване по един тесен перваз, увиснал над бързея, разбрахме, че по-нататък ходенето по леда е невъзможно и трябва да се изкатерим поне на 50–60 м над реката. Стената беше ронлива. Затова пък гледката от високо беше прекрасна. Това беше едно от стесненията, наречено Туту (Гърлото). Ширината на каньона не надхвърляше 15 м, при дължина поне половин километър. Високите стени се губеха в небето, а долу слънце никога не проникваше.

След кошмарния обход продължихме в основата на някогашен каменопад. Няма нищо по-неприятно от ходенето по излъсканите от ветрове и бързеи големи кръгли камъни, напудрени от снега. На това място срещнахме група, чийто носач паднал в реката и бързеят го удавил под леда. Момчето било само на 25 години...

Оттук нататък научилият за трагедията Спалгон стана по-сериозен и непрекъснато мърмореше под носа си главната мантра “Ом мани падме хум”. Думите ѝ в най-груб превод означават „Да бъде благословен стоящият в лотоса” и се отнасят до Буда. Скоро и ние неволно започнахме да редим тези думи. Със сигурност през тази нощ сънят ни щеше да се дължи повече на диазепам, отколкото на умората.

На сутринта, с първото отваряне на очите си, видях само на метри малко лисиче. Гледахме се неподвижно няколко секунди и когато мръднах по посока на фотоапарата си, то моментално изчезна между скалите. Беше като сън.

При сливането на един бурен поток и река Занскар прекарахме последната нощ на Чадар. Вече ми беше станало навик безпокойството за фотоапарата. Дали е замръзнал? Дали ще издържат батериите? Няма ли да замръзне дисплеят и дали от студа няма да се повредят флашкартите с фотографиите? Подобни въпроси не ми даваха мира ден и нощ. Дигиталната фотография все още си пробиваше път и никой не можеше да даде точния отговор на въпроса какво ще е поведението на такъв фотоапарат при минус 40 градуса. Преди да тръгна, писах писма до кого ли не. Всички бяха единомислени, че ако носех фотоапарата под якето си на топло, в него можеше да се кондензира влага, която безвъзвратно да го повреди. Както оня готвач на краля, молех се боговете да пощадят фотографиите ми.

Нямаше обаче как да разбера, че молбите ми щяха да бъдат чути и снимките ми – спасени...

Предстояха ни последните часове през замръзналата пустош. Движехме се тържествено в средата на реката като по булевард. Слънцето беше разтопило най-горния милиметър на леда и той бе станал още по-хлъзгав. Толкова беше прозрачен, че под краката си виждах дъното. От напреженията в него проехтя звук, който ми напомни неочаквано песен на чучулига. А напрежението от плещите ми падаше с всяка минута.

И въпреки примамливото приближаване към нашия свят, вече тъгувах за частицата от себе си, която бях оставил на Чадар!